P. N. 1914

Fig. 1. Haarlev. Ydre, set fra Sydøst.

HAARLEV KIRKE

BJEVERSKOV HERRED

Kirken ydede Gæsteri til Lensmanden paa Tryggevælde 1595—96[1]. Fra Kronen bortskødedes Jus patronatus til Otte Skeel til Vallø 12. Marts 1688[2], og fra Vallø overgik Kirken til Selveje 1913.

Kirkebyen ligger østligt i Sognet, ret nær ved Tryggevælde Aa. Kirkens Byggeterræn skraaner mod Syd og Vest. Den ældre, nu fornyede Kirkegaardsmur var vistnok af Kampesten (Rgsk. 1674). Paa Kirkegaarden, Øst for Kirken, hæver sig en meget anselig Gravhøj fra Oldtiden, Kongshøj.

Tryggevælde-Runestenen, som o. 1550 flyttedes til Tryggevælde, herfra o. 1653 til Vallø og atter herfra 1810 til Oldsagskommissionen i København[3], skal ifølge Præsteindberetningen 1759 have staaet paa denne Høj og være brugt til at binde Lensherrens Heste ved.

Kirken bestaar af Apsis, Kor og Skib med Rest af Taarnanlæg, alt fra romansk Tid, samt Taarn, Vaabenhus og Sakristi fra gotisk Tid.

Den *senromanske,* allerede fra første Færd meget anselige *Bygning* er opført af *Kridtkvadre,* som sædvanligt øksehugne, men meget glatte, stundom ganske

fint riflede, lagt i regelmæssige Skifter (10—20 cm høje) med ret talrige Bomhuller. *Apsis,* der har Sokkel med Skraakant over et meget ødelagt, afrundet Led, har haft tre anselige, nu tilmurede Vinduer (ydre Højde 190 cm?), af hvilke det mellemste dog senere er omdannet med Fladbuestik af Munkesten. Gesimsen synes i ny Tid sammen med Skifterne nærmest under dens spinkle Profiler at være ommuret af smaa Mursten. 1755 nævnes, at der paa Ydersiden af Apsis var kendelige Spor af en meget gammel Indskrift med »de allerældste nordiske Runebogstaver« indgravet i hugne Kvadersten, oprindelig over 2 Al. i Bredden og o. 1 Al. i Højden, men ved »Tiden og Bygningsfolkenes Ukyndighed blevet saa fordærvet, at den aldrig mere kan oplyses«.

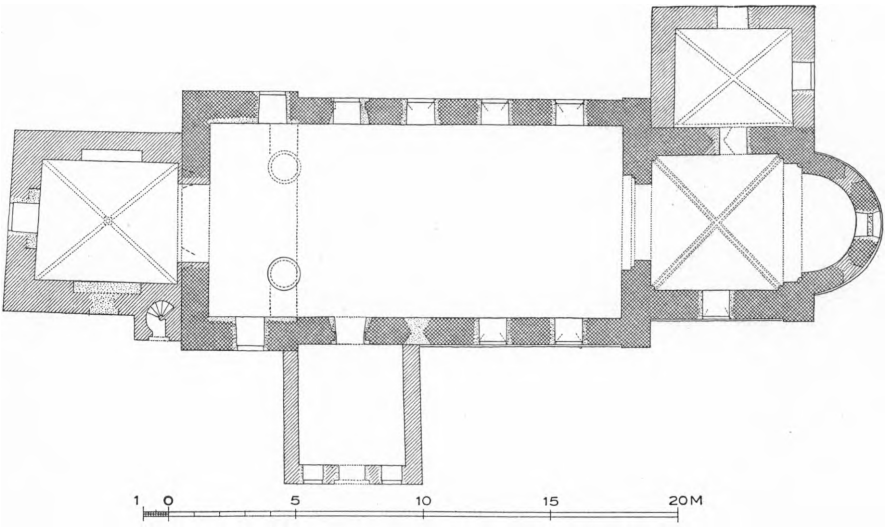

Fig. 2. Haarlev. Plan. 1:300. Maalt af Rigmor Andersen 1927; Tilføjelser af C. G. Schultz 1932.

Koret har simpel Retkantsokkel og ved Langmurenes Østhjørner Lisener, hvortil Gesimsens, af skraat afskaarne Konsoller baarne Retkantskifte slutter sig, medens et øvre Rundled fortsætter sig hen over Lisenen. Et højtsiddende Sydvindue skimtes over det nuværende, og paa Sakristiloftet ses Buen af det tilsvarende Nordvindue med Prydstik af Løbere (indre Højde o. 300 cm). Korets Taggavl, hvori en lille, oprindelig Aabning (75 × 43 cm) giver Adgang til Apsistaget, har i Toppen en firkantet, enkeltsmiget Glug. En tilsvarende Glug findes i Triumfgavlen, hvori der ogsaa er en oprindelig, simpelt firkantet Loftsdør. *Skibet,* hvis Murhøjde er o. 7,60 m, har ligesom Koret Sokkel, der dog er ganske ødelagt, og ved Østhjørnerne Lisener, som afvigende fra Korets skærer hele Gesimsen. Ogsaa selve denne er afvigende, idet den har skævtandet Savsnit under et afrundet Kragled. Baade mod Nord og Syd har der været fire, nu tilmurede Vinduer. De tre østlige i hver af Langmurene, der er lukkede med smaa gule Sten, er slanke og højtsiddende. Et enkelt, over Vaaben-

husets Østmur, er fuldstændigt bevaret, 310 cm højt, o. 350 cm over Soklen; paa de andre er det allernederste Parti ødelagt ved Gennembrydningen af de nymodens Spidsbuevinduer; de runde Buer er murede som Korvinduets. Sydsidens vestligste Vindue, som trods Forhugninger og en ved Vaabenhusets Opførelse foretaget Skalmuring af Munkesten endnu ses bag Vaabenhustaget, har været usædvanligt formet og rigt udstyret: en smiget Cirkel med firkløverformet Lysning er indfattet i en Rundbueblænding med Rundstavbue og Smaasøjler, hvis Kapitæler har lav Tærning over et konisk Led, medens Baserne er formede som runde Ringe over en firkantet Plint (Fig. 4). Den indre Lysning omgives af en lignende Blænding, men uden Søjler eller Rundled. Det nordre Vindue har ikke været saa rigt; ved en lille Udhugning 1927 konstaterede Arkitekt O. Langballe, at det har Smige og ikke Søjler, og at der nu ikke ses nogen Rest af Firkløverform. Under disse sidstnævnte Vinduer har de oprindelige Døre haft deres Plads. Norddøren er tilmuret og delvis ødelagt af et nyt Vindue, Syddøren ganske forvansket; dog ses dens høje, indre Rundbue, og ved Udhugning 1932 konstateredes det, at begge Døre har haft False med skraa Kragsten under Buefoden og afrundet Hjørne i selve Dørkarmen. Vestenderne af de romanske Langmure, der er 25 cm sværere end Skibets østre Murpartier, har raa Syld og ingen Gesims. Paa deres Indersider er der svage Spor efter forsvundne Hvælvinger og paa Overvæggen efter en nedreven Skillemur. Hvorledes dennes nedre Dele har været udformede, fremgaar af Fundamentrester, der blev delvis fremgravede 1932 (se Planen, Fig. 2). Nær Sydvæggen, hvorpaa der har været en Lisen, fandtes o. 40 cm under Skibets nuværende Gulv og dækket af et sentmiddelalderligt Munkestensgulv i Zigzagmønster et svært Søjlefodstykke (Tvm. 127 cm) med en afrundet Sokkelprofil som det nederste Led i Apsissoklen. Alt dette viser, at Kirken fra første Færd har haft et bredt Taarn, beslægtet med Tvillingtaarnene

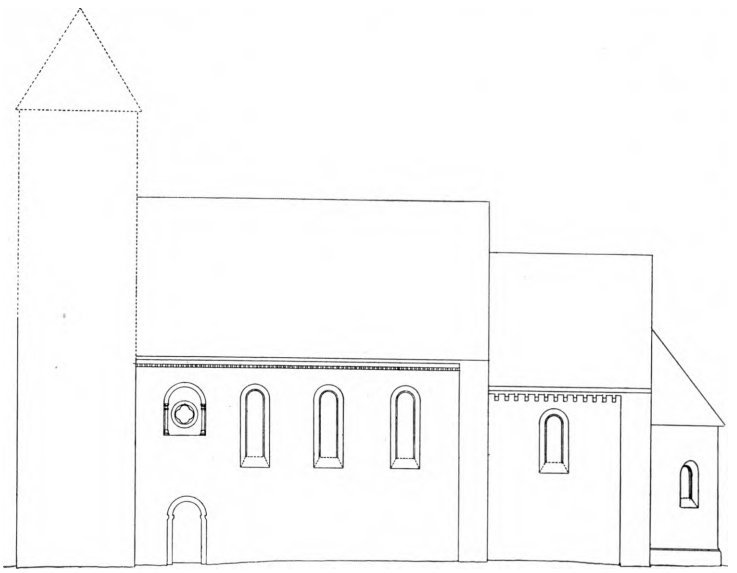

Fig. 3. Haarlev. Rekonstruktion af den romanske Kirkes Sydfaçade, 1:300, tegnet af C. G. Schultz 1932.

i Fjenneslev og Tveje-Merløse. Mellem Skibet og Taarnrummet har der maaske kun staaet to Søjler med en bredere Midtarkade, og hvorledes Triforiegalleriet har været udformet, vides ikke, men sikkert er, at det øvre Taarnrum har faaet Lys gennem to højtsiddende, 85 cm brede Vinduer, hvis Karme (nu uden Buestik) er synlige i det nuværende Taarns Mellemstokværk. Det romanske Taarns Top, som maaske næppe har været tvillingdelt, maa allerede være nedrevet noget før Opførelsen af det sengotiske Taarn, da der over de gamle Vestvinduer spores Rester af en Taglinje svarende til Skibets Taghøjde.

I det *Indre* har Apsis Halvkuppel, der er muret af Munkesten (12—12,5 × 9—9,5 cm) i Helstens Tykkelse. Den slutter sig til den ret flade og fortrykte Apsisbue, som hviler paa Kragbaand, der er profilerede med Rundstav under Skraakant, og som i Vinklen mellem Hvælv og Bue har et afrundet Led fra Gulvet helt op om Buen. Koret er dækket af et Helstens Krydshvælv af Munkesten, bygget som to hinanden skærende Tøndehvælv, med kløverbladprofilerede Ribber, der hviler paa afrundede Hjørnestave med Kragbaand svarende til Apsis. Vægbuerne er ganske svagt spidsede uden særlig Markering.

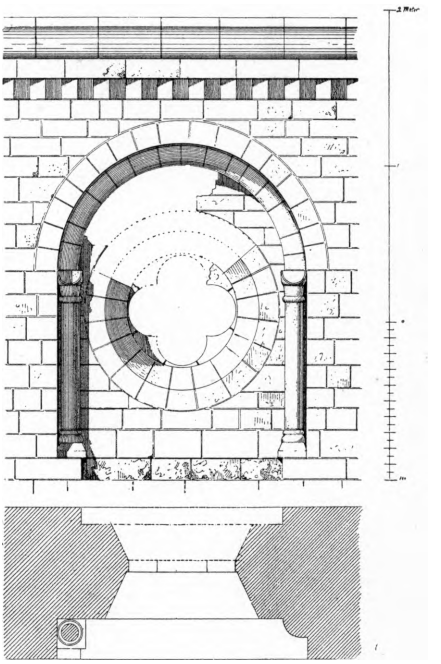

Fig. 4. Haarlev. Vindue over Skibets Syddør. Maalt af V. Koch 1893, tildels efter E. Schiødte. Planen viser tilvenstre Snit af Søjlen, tilhøjre Bueslagets Profil.

Ogsaa Triumfbuen er oprindelig, fladt rundbuet med Rundled i en stor Fals og med Kragbaand som i Koret. Alt viser, at Murstenshvælvene er oprindelige; Korets Overvægge staar blanke med friske, udglattede Fuger.

Skibet, der nu overdækkes af et moderne Træhvælv, har derimod haft Bjælkeloft, og senere i Middelalderen er Skibets Vægge blevet pudsede med et omkr. 0,5 cm svært Mørtellag, hvidtede og prydede med Kalkmalerier (s. d.). Hvidtelagene standser efter en bestemt Linie, omtrent fire Kridtstensskifter under Murens nuværende Overkant. Under de nuværende Loftsbjælker, der er ældre end Tøndehvælvet, er der fastsømmet indadbuede Knægte, som øjensynlig har støttet en brædde-klædt, hulkehlet Gesims, der netop har naaet ned til Vægpudsens Overkant. Tømmeret er kun Fyr og næppe mer end et Par Hundrede Aar gammelt, men Loftet maa have haft en lignende Konstruktion allerede i Middelalderen, idet der i tilsvarende Højde i Kridtstenen er hugget uregelmæssige Knægthuller, omtr. 15 × 15 cm, med skraa Bagflader, i en indbyrdes Afstand af 100—110 cm.

Gotiske Ændringer og Tilføjelser. I sengotisk Tid fik Korets og Skibets Gavle paabygget 17 smaa Kamtakker, og i det romanske Taarns Sydmur blev der indsat et Vindue, hvis fladbuede Stik ses vest for det nye.

Sengotiske, fra Tiden efter 1500, er Kirkens tre Udbygninger. *Sakristiet* har Bæltemuring af Munkesten og Kridtkvadre. Over den moderne Norddør skimtes et fladbuet Vinduesstik. Flankemurene har Bloktandgesims, Nordsiden en Munkestensgavl med syv Kamtakker og syv Højblændinger, den midterste

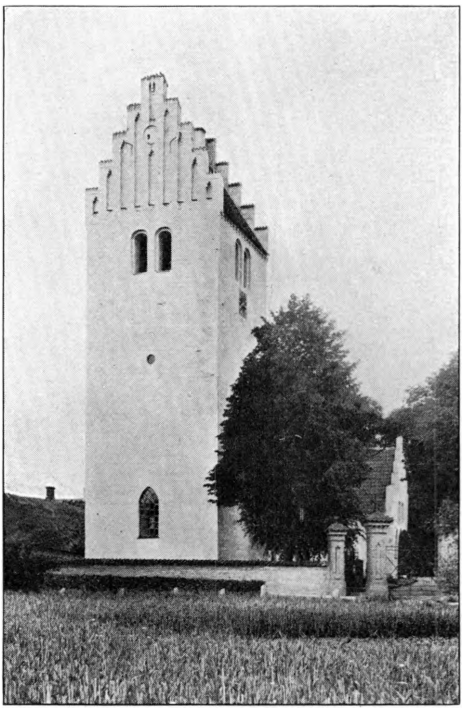

P. N. 1914

Fig. 5. Haarlev. Taarn, set fra Vest.

vandret afsluttet, de andre spidsbuede. Rummet, hvis Dør til Koret er omdannet, dækkes af et samtidigt Krydshvælv med Halvstensribber og Toprude (ingen Overribber). Tagværket, af Dragerstolstype, er delvis bevaret i oprindelig Stand. *Vaabenhuset,* helt af Munkesten, synes i Flankemurene at have haft et lille, lavtsiddende, fladbuet Vindue. Gesimsen svarer til Sakristiets. Gavlens ni Kamtakker er for Størstedelen ommurede af smaa Sten, og blot de nederste synes oprindelige; den glatte Gavlflade brydes kun af to lave, fladbuede Blændinger.

Taarnet er over høj, delvis rejst Syld bæltemuret af Munkesten og Kridtkvadre. Taarnbuen er spids; Taarnrummet, af hvis oprindelige Sydvindue der spores en Fladbue, har haft store, spidsbuede Vægnicher, der er omdannede med Undtagelse af Nordvæggens. Det senere (omkr. 1600?) indbyggede Taarnhvælv er spinkelt og let, af ret smaa Sten, med femsidede Ribber, hvilende paa tilspidsede Hjørnekonsoller og løbende sammen paa en kvadratisk Slutsten med kanneleret Prydknop i Renaissancestil. Det med Taarnet samtidige Trappehus har rund Spindel af Kridt, og ogsaa Taarnets Overvægge er overvejende af dette Materiale. Mellemstokværket faar Lys gennem en moderne Vestglug; Klokkestokværket har til hvert Verdenshjørne et Par fladrundbuede Glamhuller. Gesimsen er som Sakristiets; under Glamhullerne og i Gavlfødderne ses Bombjælkehuller. De nitakkede Trappegavle har noget forskellige Blændingssystemer. Østgavlens smalle Trappestikblændinger brydes af tre Cirkelfelter, og et fjerde deler Midtblændingens øvre Part (jfr. Fig. 1), medens

der i Vestgavlen kun findes een Cirkel mellem Højblændingerne (Fig. 5). Tagværket er oprindeligt, med Dragerstol.

Kirken staar hvidkalket (tidligere gulkalket) med teglhængte Tage, Apsis dog blytækt. Forhen har hele Kirken haft Blytag, som aftoges i 1700'erne (Indb. 1755). Alle aabne Døre er nye, ligesom Vinduerne med linealgotiske Støbejernsrammer. Syddøren og Vaabenhusdøren blev ændret 1833 og de to vestligste Vinduer i Skibet aabnede 1841 (Kaldsbog). Skibets tømrede og pudsede, flade Tøndehvælv maa være indbygget o. 1850 og alle Væggene er glatpudsede.

KALKMALERIER

Over Skibets nye Træhvælving ses Rester af Kalkmalerier fra sengotisk Tid. Dekorationerne er overkalkede, og ved smaa Prøveafbankninger er der ikke fundet Menneskeskikkelser, men kun en gul Tronstol (eller Bygning med to Spir) samt en Mængde seksoddede, røde Stregstjerner (sml. Vraaby).

Foruden de nævnte Kalkmalerier er der i Apsis og Kor ved en Undersøgelse 1892 afdækket Dekorationsrester, som atter overhvidtedes. Der sporedes to Lag Maling. Yderst var tarveligt og groft udført, rødt Løvværk; i det indre og ældre Lag — som dog ogsaa var gotisk — har der paa Korhvælvets Ribber været graa og hvide Zigzagstriber, paa Kapperne meget store graa Lilier, paa Væggene store Figurer med Minuskelunderskrifter, begyndende med sanctus; et enkelt Sted kunde Helgennavnet læses: Erasmus. Af en Christoforus var kun Benene og Træstammen levnet; ved Fødderne af en anden Helgen saas nogle Fisk, men Overkroppe og Hoveder manglede. Forneden, under Figurerne, var der helt rundt et gult Drapperi og derover paa søndre Væg en Bort med utydelige røde Ornamenter. Paa Apsishvælvet fandtes der kun enkelte Farvepletter, og Bevaringstilstanden var i det hele daarlig[4].

INVENTAR

Et Parti svenske Ryttere, som 1658 laa i Byen og afbrændte Præstens Mensalgaard, røvede noget af Kirkens Ornamenter (Indb. 1755).

†Alterklæde og en *†Korkaabe* af Gyldenstykke var givet af Dronning Anna Sophie 1718.

Altertavlen, paa nyt Bord, ifølge Kaldsbogen opstillet 1834, bestaar af et Maleri, 113 × 184 cm, forestillende Hyrdernes Tilbedelse; en nymodens Kopi i flamsk Manér, opsat paa en linealgotisk Bagklædning. Rammen nu ommalet som Prædikestol og Stader. Den tidligere *†Altertavle*, nævnt 1759, havde et Maleri af Nadveren og Indskriften: »1613 da Ditlev Holck til Eskildstrup

var Befalingsmand paa Tryggevælde er den gjort efter Kongens Befaling, den Herre Kristus og hans Menighed til Lov og Ære«. 1755 nævnes †»*Dronning Margrethes Billede*«, som maaske har været en katolsk Helgenfigur, samt nogle gamle »roman-katolske« †*Billeder,* der blev nedtagne 1613, da Alteret fik ny Zirater, og fæstede inden i Hvælvingen.

Altersølv. Kalk, 24 cm høj, med trindt Skaft, rund Knop og Fod med otte fladrunde Tunger, stemplet: Næstveds Bymærke og Mestermærke for Dionys Willadsen (Olrik 610). Paa Foden er graveret: »Anno 1685. Den 10 : November loed Her Knud Christensøn Døes oc Maren Ibs Datter Kirchens Kalk og Disch omgiøre oc forbedre paa deris egen Bekostning Soli Deo Gloria«. Det yngre Bæger, if. Kaldsbogen fra 1835, er dekoreret med Akanthusbladrække i Empirestil, og samtidig med *Disken,* der er stemplet A. Z. (A. Zahlkvist, København, Olrik 49). *Oblatæske* af kbh. Prøvesølv 1836, med Mestermærke for P. R. Eggersen (Olrik 139). *Sygekalk* fra 1500'erne, 18 cm høj, med sekstunget Fod, hvorpaa et støbt Krucifiks, sekskantet Skaft, der skilles fra Foden ved en Kant af krydslagt Greneværk, flad Knop med gennemløbende Blade, vekslende hule og runde, de sidste med riffelgraveret Overflade; samtidig Kumme. Under Foden to Stempler og en indridset, oprindelig Vægtangivelse: XXXI lott (se Oversigt, Guldsmede).

Alterstager, gotiske, 46 cm høje; Cylinderskaftets tre Ringe er rundede, den midterste sværest og ledsaget af smaa Sideringe; tre plumpe Fødder.

†*Messehagel,* se Alterklæde.

Font, nymodens af Cement, som i Lidemark. *Fad* af Tin, glat. *Kande* af Tin med dobbeltsnoet Slangehank og indridset Kirkenavn. 1686—87 blev den gamle †*Font,* »som tilforn stod nede ved Taarnet, meget bekvemmelig forflyttet til Skriftestolens hidtidige Plads i Koret« (Rgsk.).

Prædikestol i Højrenaissancestil fra 1613, af Tryggevældetype (Fig. 6), tidligere (1759) med samme, sikkert malede Indskrift som paa Altertavlen. Hjørnefigurerne og deres Konsoller svarer ganske til dem paa Vollerslevstolen fra 1613 (sml. S. 260), men foruden de fire Evangelister findes, nærmest Væggen, Paulus. Storfelternes kasettedekorerede Arkader minder meget om den i 1614 udførte Prædikestol i Magleby, Stevns Herred. Paa et af de glatte Postamenter er lagt Træplader med Lensmanden (1601—14) Ditlev Holcks og Margrethe Krabbes Vaaben og Forbogstaver. Ved Foden af det nymodens Opgangspanel staar en gammel, spirkronet Stolpe. Den samtidige Himmel har smaa Topkartoucher, hvori skaaret IHS samt C 4 og RFP under aaben Krone. Stolen, der har været egetræsmalet med forgyldte Enkeltheder og moderne Skriftsprog, er nymalet (grønblaa med brune Figurer) under Ledelse af Arkitekt Sylvius Knudsen.

Stoleværk. Herskabsstolene har bevaret 4 Gavle med bruskbarokt Snitværk;

Plankernes Hermer forestiller Dyder, hvoraf Styrke og Haab er kendelige (Fig. 6). I Topstykkerne er der øverst skaaret C 4 og derunder vekselvis Urne- og Lindenov-Vaaben (Sivert Urne, Lensmand paa Tryggevælde 1641—50 og Helvig Lindenov, død 1646). Det øvrige Stoleværk er af lignende, men enklere Karakter, idet kun Topstykkerne har Snitværk. Englehovedernes Ansigter er dog maaske allerede i 1700'erne erstattet med nye. En Del Fyrregavle i Vestenden efterligner de ældre Stader. De ret stærkt omdannede Døre har Arkader, hvis enkelte Dele er tarveligt fornyede. Stoleværket er ommalet som Prædikestolen.

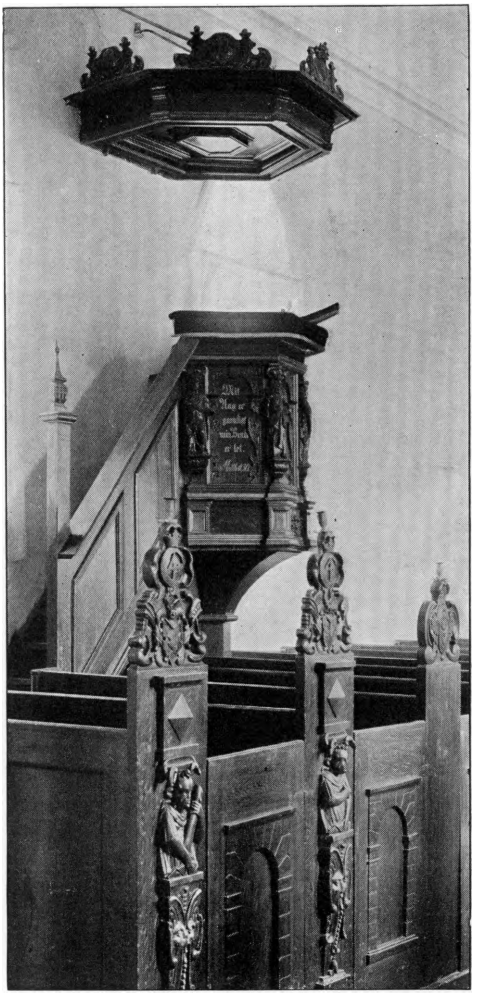

C. A. J. 1913

Fig. 6. Haarlev. Prædikestol fra 1613 og Herskabsstole fra o. 1645.

†Skriftestol og Pulpitur færdiggjordes 1663—64 af Jacob Maler i Køge efter »Sal. Bartolomæi Proposchi« d. v. s. den i Køge bosatte Kontrafejer B. Paproczky. (Rgsk.).

Orgelpulpitur i Linealgotik, hvidmalet.

†Solskivens Viser stafferedes 1663—64 (Rgsk.).

†Sejerværk, nævnt 1661—62, kunde slaa »Kvarter og Fuld«, men var 1688 ubrugeligt (Rgsk.), og senere ødelagt (Indb. 1759). Kirkeur anskaffedes 1847 (Kaldsbog). Det nuværende Værk er moderne.

To *Klokker,* den ene støbt af P. Petersen i Kbh. 1801, den anden af I. C. og H. Gamst, Kbh. 1828.

En *†Klokke* blev afgivet 1528. *†Klokke* fra 1626, da Frederik Retz var Lensmand paa Tryggevælde og Mag. Anders Frantzsøn var Sognepræst, blev paa Valløes Bekostning 1758 omstøbt til to Klokker (Indb. 1759).

Klokkestol fra 1758.

GRAVMINDER

Gravsten. 1) Kridtsten, 142 × 51 cm, med Rammestreger langs Randen, næppe ældre end Renaissancetiden. Paa Kirkegaarden.

C. A. J. 1916

Fig. 7. Haarlev. Gravskrift, med Runer og Hebraisk, fra 1770'erne. I Sakristiets Nordmur.

2) Kridtsten, 194 × 78 cm, ligeledes stærkt forvitret, med fordybet Versaltværskrift paa Latin over Mogens Lauritzen Gemellus (Tvilling), Provst og Sognepræst, død 7. Juni 1593. Tidligere i Koret, nu opstillet udenfor Vaabenhuset.

Forsvundne Gravminder: 1) Ligsten med latinsk Gravskrift over Skriver paa Tryggevælde Jørgen Madsen Wittebergensis, død 10. Sept. 1595, 44 Aar[5]. 2) over Barnet Jesper Clausen, født i Tryggevælde Mølle, død 5. Maj 1633[5]. 3) Gravramme over Søren Sørensen, i Tjeneste hos Ridefogeden paa Tryggevælde, Henrich Matzøn, død 24. Juli 1645[5]. 4) Gravsten over Oluf Nielsen Degn. 5) over Frans Nielsen Degn og Karen Pedersdatter, død 1712 (Kaldsbog).

I Kordøren var begravet Ritmester N. Guddes Frue, Margrethe Agnethe Schytte, født 12. Juni 1664 i Pinneberg, død 20. Dec. 1704.

Paa Kridtkvadrene i Sakristiets Nordmur er indhugget en anselig *Runeindskrift* (Fig. 7) endende med en Linie Hebraisk:
»Her Leganger lod her begrave sin Datter Anna Sylvia og sætte Træer over hendes Grav. Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet«[6].
Præstedatteren døde 28. Nov. 1773.

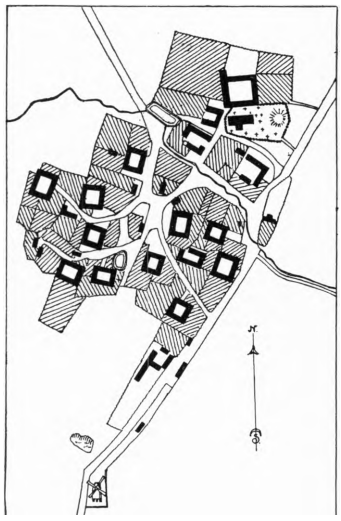

Fig. 8. Haarlev 1797.

KILDER OG HENVISNINGER

Regnskaber 1661—71 (RA) og 1674—88 (Vallø A). — Kaldsbog 1738—1819, 1819—56 (ved Embedet). Præsteindberetninger 1755 (NM), 1759 (LA). — Museumsindberetninger af Sophus Müller og Erik Schiødte 1875, Mogens Clemmensen og Poul Nørlund 1914, C. A. Jensen 1917. Revideret 1932 af C. A. J. og V. H. Taarnanlægget undersøgt af Arkitekt C. G. Schultz 1932 (NM). — Opmaaling af Rigmor Andersen 1927 (KA). — Opmaaling af Firkløvervinduet i Æ. N. A. 1. S. 2. R. Bl. 4, efter Tegn. af E. Schiødte i NM. — A. Petersen: Vallø. S. 304.

[1] Tryggevælde Lensregnskab (RA). [2] Kronens Skøder II, 656. [3] Wimmer III Nr. 9. Haandudg. Nr. 81. [4] Magnus Petersen: Kalkmalerier. S. 135, efter Beretning af Kornerup i NM. [5] Indskrifterne aftrykte i Becker: Efterretninger om gamle Borge. 1831. III, 82. [6] R. Nyerup: Om Tryggevældemonumentet (Skand. Litt.-Selsk. Skr. 1809, 417).